

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКА КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ КІНЦЯ 20-х — ПОЧАТКУ 30-х років

П.С. Григорчук, О.А. Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет
імені М. Коцюбинського,
кафедра історії слов'янських народів

ЗАЛУЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ НЕЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА ДО ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНИХ КАМПАНІЙ НА ПОДІЛЛІ У 1928—1932 рр.

© Григорчук П.С., Мельничук О.А., 2003

Висвітлена діяльність комнезамів по розшаруванню села за майновою ознакою та примусовому вилученню продовольства у селян-власників під час проведення хлібозаготівельних кампаній 1928—1932 рр. на Поділлі.

Відмова українських селян-виробників продавати хліб державі за штучно заниженими закупівельними цінами взимку 1927—1928 рр. призвела до чергової хлібозаготівельної кризи. Однак Сталін, який планував за рахунок дешево купленого хліба вирішити проблему з харчуванням у країні та накопиченням коштів на індустріалізацію, причину такої поведінки селян вбачав лише у “куркульських страйках”. Тому про вихід із становища за допомогою економічних методів чи про будь-які поступки селянам не могло бути й мови.

Спроби ж ЦК ВКП(б) активізувати хлібозаготівлі директивами від 14 та 24 грудня 1927 року не принесли бажаних результатів [6; 17]. Не допомогла у вирішенні питання і постанова комісії з хлібозаготівель Політбюро ЦК КП(б)У, в якій окружним партійним комітетам пропонувалось “повісти агітаційну кампанію за здачу товарних лишків хліба, передусім, комуністами, що займаються сільським господарством, членами комітетів незаможних селян (КНС) і кооперативним активом” [2; Ф. П-33, оп. 1, спр. 768, арк. 6].

Наступним кроком було прийняття на початку 1928 року закону про самооподаткування, суть якого полягала в розподілі сільським сходом загального завдання з продажу хліба для села і доведення його до кожного двору. Закон провокував протистояння бідноти і заможнішої частини селянства. На думку партійного і радянського керівництва, помічниками у проведенні цієї компанії на Україні повинні були стати КНС, які в 1925 році вже були перетворені на добровільну громадську організацію. Планувалось, що відродження її “бойового духу” призведе до розшарування селян і сприятиме, отже, успішному проведенню самооподаткування. Отже, організованій бідноті знову відводилася роль помічників у спробі вирішення продовольчого питання силовими методами.

Проблема участі комітетів незаможних селян у проведенні хлібозаготівельних кампаній ще не стала об'єктом спеціального дослідження в радянській, зарубіжній та сучасній українській історіографії, хоча окремі її аспекти, із врахуванням нових концептуальних засад,

розглядалися [1; 4; 5; 6; 7; 10]. Крім того, у переважно аграрному регіоні — Поділлі хлібозаготівельні кампанії вирізнялися особливою жорстокістю. Тому автори намагаються, на основі невідомих та маловідомих архівних документів, із врахуванням специфіки Подільського регіону, висвітлити діяльність організацій сільської бідноти по сприянню у проведенні хлібозаготівельних кампаній та їх роль у здійсненні політики геноциду під час голоду 1932—1933 рр.

З початком хлібозаготівельної кампанії 1927—1928 рр. на Поділлі, організації КНС, перетворені з ініціативи радянсько-партійного керівництва у добровільні громадські організації та кинуті нею напризволяще, звісно не могли виправдати очікуваних сподівань. З цього приводу в інформаційному листі Калинівського РПК (березень 1928 р.) зазначалось: “Повна слабкість КНС. Якби не уповноважені, жодне завдання по самооподаткуванню не пройшло б” [2; Ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 68]. Більше того, переважно на сільських сходах організації КНС відмовлялися голосувати за самооподаткування. Наприклад, секретар КНС с. Юзвин Вінницької округи так аргументував свою позицію: “Чого ми будемо голосувати за самооподаткування заможних. Вони допомагають нам: то пуд жита позичиш, то коні добрі дадуть” [2; Ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 49].

Окружні партійні комітети причину пасивності КНС вбачали в “засміченості” їх значним відсотком середняків. А об’єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У (12—16 березня 1928 р.), розглянувши попередні підсумки хлібозаготівель, наголосив, що КНС на початковому етапі цієї кампанії виявили “розгубленість та неорганізованість” [9; Ф. 1, оп. 1, спр. 282, арк. 57.] Для активізації їх роботи окружним КНС належало за рішенням Всеукраїнського центрального комітету незаможних селян від 12 червня 1928 р., продиктованим ЦК КП(б)У “сприяти у пошуках прихованого селянами хліба” [3; Ф. Р-1791, оп. 1, спр. 70, арк. 276].

Таке рішення пленуму повною мірою стосувалось і КНС Подільського регіону, адже, як зазначалося у зведенні ЦК КП(б)У від 19 червня 1928 року “Про хід хлібозаготівель”, тут також спостерігалася пасивність організацій незаможного селянства. “В багатьох районах Поділля, — йшлося у документі, — місцеві партійні комітети змушені були вказати організаціям КНС, що в разі відмови їх від допомоги у пошуках прихованого хліба, вони будуть позбавлені продовольчого постачання” [9; Ф. 1, оп. 20, спр. 2774, арк. 52]. Таке застереження не було голосливим, оскільки незаможна частина селянства, здавши державі свої запаси хліба вже на весну 1928 року, залишилась фактично на голодному пайку.

Про відсутність постачання незаможних селян хлібом свідчать численні селянські листи до Вінницького окружного відділу ДПУ. Так, один із членів КНС з Хмільницького району писав: “Коли ми добре заготовляли хліб для держави, райспілка постачала нам борошно. Тепер, при неможливості заготовити більше, нам не дають ні фунта і незаможники по 2 тижні сидять без хліба”. Житель с. Ободівки Тростянецького району зазначав: “В нашому селі велике незадоволення з приводу хліба. Викачали хліб, не врахувавши потреб села і тепер у нас голод”. “Давайте борошно, ми ж вам зерно давали”, — писали незаможники з села Мар’янівки Немирівського району [2; Ф. П-29, оп. 1, спр. 373, арк. 222—222 зв].

У відповідь на ці та інші нарікання місцеві органи влади, керуючись вказівками зверху, пропонували інші рецепти хлібозабезпечення села. Таємна постанова бюро Вінницького окружного комітету КП(б)У від 2 липня 1928 року передбачала залишення на потреби біднішої частини селянства 25 % конфіскованого у “куркулів” хліба [9; Ф.1, оп. 20, спр. 2774, арк. 5], тим самим передбачаючи зростання хлібозаготівель.

Однак, сподівання не виправдалися. Підводячи підсумки хлібозаготівель, ВЦКНС 4 лютого 1929 року зазначав, що лише деякі округи наблизились до виконання плану. На Поділлі найвищого показника досягла Шепетівська округа — 82,4%, найнижчий відмічено у Могилівській — 17,5 % [3; Ф. Р-1791, оп. 1, спр. 23, арк. 19] Тому засвідчено нереальність доведених завдань, зрив кампанії.

Враховуючи так зване “загострення класової боротьби”, влада для приборкання селян-власників намагалась ширше залучати організації КНС. Відповідно до цього 20 травня 1929 року ВЦКНС зобов’язав комнезами “повісти більш рішучу боротьбу з елементами, які затримували здачу хліба державі, виявляти всіх злісних нездатчиків хліба та притягувати їх до кримінальної відповідальності” [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 820, арк. 215]. У травні—липні 1929 року, посилюючи наступ на селян виробників, партія та уряд запровадили громадські методи хлібозаготівель. Йдеться про навмисне стимулювання бідноти. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 3 липня 1929 року передбачала 25 % штрафу і грошей, отриманих від продажу майна з торгів за невиконання плану хлібозаготівель, перераховувати у фонди кооперування і колективізації селянських низів [4; 7].

Прискоренню експропріації хлібних ресурсів слугували і створювані влітку 1929 р. комісії для сприяння хлібозаготівлям. За завданням правлячого режиму їм належало “рішуче боротись з куркулями і спекулянтами, організовувати натиск і вплив сільської громадськості” [2; Ф. П-29, оп. 1, спр. 471, арк. 40]. До складу комісій включали представників сільських Рад, КНС [9; Ф. 1, оп. 20, спр. 2981, арк. 86]. На Поділлі до них входило 1150 членів КНС [2; Ф. П-29, оп. 1, спр. 502, арк. 29].

Активізація діяльності КНС у заготівлі хліба призвела до загострення ворожнечі серед селян, до масових вбивств та підпалювань господарств членів комнезамів. Лише за три останні місяці 1929 року в Могилів-Подільській окрузі було здійснено 10 вбивств та більше 20 підпалювань осель голів та секретарів КНС [2; Ф. П-33, оп. 1, спр. 517, арк. 114].

Партійне та державне керівництво використовувало подібні факти для наступу на товаровиробників села. Зокрема, у постанові третього пленуму ВЦКНС від 16 жовтня 1929 року всім організаціям пропонувалось “проводити нещадну боротьбу проти винних у вбивствах та використовувати ці факти для формування громадської думки бідняцько-середняцьких мас селянства” [3; Ф. Р-1792, оп. 1, спр. 108, арк. 43].

Для форсування темпів хлібозаготівель президія ВЦКНС зобов’язала місцеві організації КНС створювати ударні бригади із членів КНС для відрядження в села, які не виконали плани хлібозаготівель [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 890, арк. 102]. Їх робота дещо збільшила обсяги заготівель хліба, однак становище бідноти продовжувало залишатись невтішним. З листопада 1929 року до Вінницької окрКНС почали надходити листи з проханнями надати харчову допомогу [2; Ф. Р-951, оп. 1, спр. 181, арк. 58]. У таємному посланні голови Лучинецького

РКНС до голови Могилів-Подільського окружного комнезаму від 9 червня 1930 року теж повідомлялось про гостру потребу в харчуванні в 1787 бідняцьких та батрацьких господарствах [2; Ф. Р-401, оп. 1, спр. 8, арк. 48]. Деякі голови районних та сільських КНС звертались за допомогою навіть до ВЦКНС, але безуспішно, про що свідчить лист-відповідь Писарівській СКНС Вінницької округи від 18 січня 1930 року: “Повідомляєм, що при наданні допомоги бідноті ви повинні врахувати обмежену її кількість та великий термін до нового врожаю” [2; Ф. Р-951, оп. 1, спр. 181, арк. 59].

Прохання про продовольчу допомогу та повільні темпи хлібозаготівель розцінили в центрі як “хникання”, тобто пасування бідноти перед труднощами. Щоб їх перебороти, ВЦКНС 8 лютого 1931 року розпорядився: “Повести найжорстокішу боротьбу з демобілізаційними настроями, не припускаючи ніякого хникання, уперто борючись за виконання завдання”. До голів і президій районних та сільських організацій КНС, які поставляться недбало або байдуже, передбачалось вжиття найсуворіших репресивних заходів [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 1114, арк. 34]. Але і погрози слабо впливали на виправлення становища. Річний план хлібозаготівель для Вінницької області на 1932 рік було виконано лише на 88,8 % [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 1209, арк. 13]. І це при тому, що в селян було вилучено навіть продовольче зерно. Не випадково вже у 1932 р. подільські селяни почали голодувати. Незважаючи на “заслуги” перед державою, на голодному пайку залишились також сім’ї активних членів КНС. У листах-скаргах голів районних КНС до ВЦКНС висловлювалося здивування з приводу невключення їх до закритих продовольчих розподільників при районах. Так, керівник Тиврівського РКНС в січні 1932 року писав: “Голову райКНС вважають невідповідальним працівником і не включають до закритого розподільника, разом з тим він змушений брати участь в усіх найважливіших компаніях на селі” [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 1237, арк. 9]. Становище рядових членів було не кращим.

Хлібозаготівлі з урожаю 1931 року для повнішого їх виконання тривали до весни 1932 року. За вказівками ЦК КП(б)У в селах створювалися спеціальні комнезамівські бригади, які об’єднувались з бригадами, утвореними при сільських радах для виконання планів хлібозаготівель [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 1114, арк. 191].

Найважчою для подільських селян була хлібозаготівельна компанія 1932—1933 рр. В умовах недороду вони розуміли, що віддаючи хліб прирікають себе і свою родину на голодну смерть. Тому й опір хлібозаготівельникам був відчайдушним. За даними бюро Вінницького облпарткому лише за жовтень-грудень 1932 року було здійснено 133 вбивства сільських активістів, серед яких були члени КНС. Найбільше таких випадків зафіксовано у Вінницькому, Жмеринському, Меджибізькому та Піщанському районах [2; Ф. П-136, оп. 3, спр. 71, арк. 6].

Особливу увагу активності комнезамівців у хлібозаготівлях було приділено під час роботи в Україні хлібозаготівельної комісії на чолі з В.М. Молотовим. “За бездіяльність і примиренське ставлення до куркуля та зривників хлібозаготівель” членів КНС виключали із організацій. Так, лише в Проскурівському районі протягом жовтня 1932 року членських прав в КНС було позбавлено 37 осіб [8; Ф. 257, оп. 1, спр. 1294, арк. 158]. Висунуті проти них звинувачення були по меншій мірі наївними, однак слугували наглядним прикладом для інших членів організацій.

Хлібозаготівельні компанії 1928—1932 рр. надовго закарбувались у пам'яті очевидців цих подій. Згадуючи про участь комнезамівців у вилученні хліба, жителька Пиляви Старосинявського району Хлепестун К.П. зазначає: “Активісти бригадою ходили. Тимчук Василь (голова комнезаму), Нестеренко Григорко, Починок Кіндрат. Ціла згряя ходила з гаками залізними” [1; 41]. Про особливу завзятість комнезамівців у хлібозаготівельній компанії розповідає також мешканець с. Лисаківці Старосинявського району Степанишин В.Ю.: “Мало що розумів, але бачив, що причиною голоду були так звані активісти. Так, Фросина Танатар від імені комнезаму заходила в кожную хату і перекидала всі глечики, шукаючи зерно” [1; 53].

Жертвами геноциду, застосованого до українського селянства, стали, за підрахунками І.Г. Шульги, більш ніж півтора мільйона подільських селян [10; 123]. Поряд з союзним та республіканським керівництвом відповідають за це і “приводні паси” — сільські активісти, в тому числі й члени КНС. Ця жахлива послуга комуністичному режиму була для них останньою, оскільки в березні 1933 року комнезами були ліквідовані.

Отже, організації сільської бідноти, як соціальна опора режиму, виступили невід'ємною складовою радянського продовольчого апарату. Спектр їх діяльності в цьому напрямку був широким: від створення організаційного тиску на селян-власників, з метою виконання ними вимог продорганів, до безпосереднього проведення насильного вилучення на користь держави будь-яких запасів продовольства.

Залучення подільських КНС до продовольчих компаній визначалось, насамперед, політикою радянської влади, яка розглядала продовольче питання як складову частину теорії класової боротьби. Проведення організаціями КНС політичного розшарування села забезпечував диференційований класовий принцип продовольчої політики, в якому основний тягар зі здавання продовольства лягав на плечі заможніших селян.

Стимулюванням участі незаможного селянства у продовольчих кампаніях було не лише їх повне звільнення від здавання продовольчих запасів, але й забезпечення процентними відрахуваннями від загальної кількості зібраного ними хліба. У такий спосіб держава забезпечувала за собою особливу активність та підтримку комнезамів, використовуючи їх як соціальну опору для впровадження продовольчої диктатури на Поділлі.

1. Голод на Поділлі. Книга свідчень. — Кам'янець-Подільський, 1993. 2. Державний архів Вінницької області. 3. Державний архів Хмельницької області. 4. Колективізація і голод на Україні 1929—1933. Зб.док. і мат. — К., 1992. 5. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993. 6. Слотюк В.П. Державна хлібозаготівельна компанія на Україні в 1926—1929 роках: Дис... канд. іст.наук. 07.00.02. — К., 1992. 7. Хорошун Б.І. Від голоду до голоду: комуно-радянська продовольча політика в Україні в 20—30 роках. — К., 1998. 8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. 10. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. — Вінниця, 1993.